

FİKİRLERİN UZUN VADELİ TARİHİ
ZAMANDA DÜŞÜNCELER

JOHN POTTS

ÇEVİREN
EMRAH DENİZHAN

JOHN POTTS

İletişimci ve akademisyen. Avustralya'nın Sidney şehrindeki Macquarie Üniversitesi'nde medya ve iletişim profesörüdür. Kültür çalışmaları, medya teorileri, düşünce tarihi ve antropoloji alanlarını bir araya getiren disiplinlerarası çalışmalarıyla tanınmakta olup kültürün zaman içinde aktarımı, iletişim ve medya arasındaki karmaşık dinamikleriyle ilgilenmektedir.

Başlıca eserleri: *The New Time and Space* (2015), *A History of Charisma* (2009), *Radio in Australia* (1989).

EMRAH DENİZHAN

1984 yılında Samsun'da doğdu. Lisans derecesini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Bir süre Trakya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi olarak çalıştıktan sonra İnsan Hakları alanında yüksek lisans yapmak üzere İngiltere'ye gitti. Yüksek lisansını University of Sussex'te "1990'larda Türkiye'de Zorla Kaybetmeler" başlığını taşıyan teziyle bitirdikten sonra aynı üniversitede hukuk doktorasına devam etti. Hak savunuculuğu temelli sivil toplum örgütlerinde aktivist, eğitmen ve koordinatör olarak yer aldı. Son iki yıldır internet tabanlı yayın yapan dergilere çeviriler yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	13
TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ	14
GİRİŞ	15
1. Teleskoplar ve Mikroskoplar	16
2. Kitabın Amaçları	20
3. “Süreksiz Bir Düşünce Tarihi”	22
4. Kitabın İçeriği	27
I	
PIERRE MENARD VE FERNAND BRAUDEL	31
LONGUE DURÉE, ENTELEKTÜEL TARİHLE TANIŞIYOR	
1. Longue Durée	38
2. Mit, Din ve Dil	42
2	
FİKİRLER, KAVRAMLAR, MEMLER	51
DÜŞÜNCE TARİHİNİN KISA TARİHİ	
1. Fikir Nedir?	51
2. Düşünce Tarihinin Kısa Bir Tarihi	56
3. Lovejoy’un “Birim Fikirleri” ve Bunların Eleştirileri	66
4. Fikirlerin Kopyalanışı: Memetik	72
5. Viral Olmak: İnternet Memleri	78
6. Lovejoy Sonrası Düşünce Tarihi	82
3	
ŞU “BELİRSİZ NESNE”	90
ENTELEKTÜEL TARİHTE YÖNTEM SORUNLARI	
1. Entelektüel Tarihin Heterojenliği	93
2. Geçmişi Yorumlamak	99
3. Süreksizlikçi Meydan Okuma	110

	4	
BİR “ÇALIŞMA TARZI”	114	
FOUCAULT’DA SÜREKSİZLİK		
1. Bir “Süreksizlik Filozofu”	114	
2. Foucault’da “Süreksizliğin Kontrollü Kullanımı”	121	
3. Bir Farklılık Tekniği Olarak Süreksizlik	131	
4. Foucault’nun Süreksizliği Kullanışma Yöneltilen Eleştiriler	137	
	5	
FOUCAULT’DA SÜREKLİLİĞİN ROLÜ	142	
1. Tarihin “Büyülü Fener” Görüşü	143	
2. Süreksizliğin “Tam Tersi”	147	
3. Tarihin Tektonik Levhaları	156	
4. Süreklilik ve Süreksizlik	163	
	6	
KOPUŞ ÇAĞI	172	
DİĞER SÜREKSİZLİK MODELLERİ		
1. Bachelard-Canguilhem “Ağı”	173	
2. Bachelard’ın Epistemolojik Kırılmaları	174	
3. Bilimsel Değişim: “Süreksiz Ama İlerlemeci”	179	
4. Canguilhem’in Kavramlar Tarihi	181	
5. Althusser’in Radikal Kırılmaları	186	
6. Kuhn’un Bilimsel Devrimler Teorisinin Yazgısı	190	
7. Paradigmalar ve Devrimler	194	
8. Kuhn’un Modeliyle İlgili Sorunlar	198	
9. Bilimin Tablosu	208	
	7	
LANETLENMİŞ, BÜYÜK, GEZGİN VE KIRIK ANLATILAR	215	
1. Anlatıya Odaklanmak	216	
2. Anlatı Cümleleri, Anlatı Taktikleri	218	
3. Anlatı Seçenekleri	224	
4. Süreksiz Anlatılar: Batı ve Olimpiyat Oyunları Fikri	233	

	8	
SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM	240	
GADAMER, COLLINGWOOD, BAKHTİN		
1. <i>Şimdiki Zamanda Geçmiş: Gadamer ve Gelenek</i>	242	
2. <i>Collingwood'un "Tarih Fikri"</i>	247	
3. <i>Bakhtin'in "Diyalojizmi"</i>	250	

	9	
SÜREKLİLİK GERİ DÖNÜYOR	255	
HODGE VE KRESS, SERRES, AGAM BEN		
1. <i>"Foucault Sonrası" Entelektüel Tarih</i>	255	
2. <i>"Zamanda Semiyoz": Hodge ve Kress</i>	259	
3. <i>Sanatta Süreklilik ve Değişim</i>	262	
4. <i>Çağdaş Sanatta Değişim ve Zamanın Geçışı</i>	265	
5. <i>Bilimde Süreklilik ve Değişim</i>	273	
6. <i>Yoğrulma Zamanı: Serres</i>	276	
7. <i>Paradigma ve İmza: Agamben</i>	280	
8. <i>Zamanda Düşünceler</i>	286	

	10	
İKİ FIKRİN TARİHİ	288	
DEMOKRASİ VE İLERLEME		
1. <i>İlerleme: Ne Kadar Büyük Bir Anlatı?</i>	288	
2. <i>Aydınlanma Sonrası İlerleme</i>	298	
3. <i>Demokrasinin Tarihi</i>	303	

	11	
ZAMANDA DÜŞÜNCELER	314	

KAYNAKÇA	321	
----------	-----	--

DİZİN	328	
-------	-----	--

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Zamanda Düşünceler kitabımın Türkçe çevirisinin yayımlandığını görmekten büyük mutluluk duyuyorum.

Bu kitap 2019'da ilk kez yayımlandığında, Giriş bölümünde düşünce tarihinin entelektüel bir tarih olduğu kadar bir dünya tarihi de olduğunu belirtmiştim: Yani bir fikrin anlamı maddi bir bağlamda ve farklı kültürler içinde uzun zaman dilimleri boyunca değişecek ve kayacaktır. Ayrıca düşüncelerin zaman içindeki ilerleyişinin pürüzsüz bir yolculuk olmadığını, daha ziyade çatışan güçlerin mücadelesi olduğunu da belirttim. Bu mücadele, belirli bir fikrin anlamını tanımlamak için karşıt siyasi ve kültürel güçler arasında bir mücadele biçimini alabilir.

Düşünceler üzerindeki bu çatışma 2020'lerde birçok kültürde çok belirgindir. Birbirine rakip siyasi güçler, sosyal medya ve medyanın çağdaş mecralarını kullanarak merkezî siyasi veya kültürel düşüncelerin anlamını tartışıyor ve bu düşüncelere ilişkin yorumlarını geliştiriyor. Şu anda tartışılan düşünceler arasında demokrasi, kimlik, hakikat, insan hakları, toplumsal cinsiyet, ifade özgürlüğü ve Batı düşüncesi yer alıyor. Bu eserde bu düşüncelerin birçoğunun tarihi detaylı bir şekilde anlatılıyor, bu da *Zamanda Düşünceler*'in Türkçe çevirisinin zamanlamasını daha da anlamlı kılıyor.

JOHN POTTS
SIDNEY, 2024

GİRİŞ

2009'da yayımlanan *A History of Charisma*'nın [Karizmanın Tarihi] girişinde, kültür teorisyenleri ve düşünce tarihçileri için *longue durée* [uzun süre/vade] teriminin “Google’da yeterince aranmadığını” not etmiştim (Potts 2009: 9). Karizma düşüncesi üzerine yaptığım bu çalışma, onun anlam dönüşümlerini, hatta uykuda kaldığı uzun süreçleri kapsayan 2.000 yıla yayılan bir dönemi ele alıyordu. O dönemde, düşünce tarihi ve kültür tarihi alanında benzer çok az çalışma vardı. Süreksizlik, düşünce tarihinde hâkim ilkeydi; tarihyazımı, düşünce tarihi içindeki kopuşları ve epistemolojik kırılmaları öne çıkarıyordu. Daha geniş tarihsel dönemlerin izini süren büyük anlatılara karşı genel bir isteksizlik vardı. 2009’da gözlemim, çoğu entelektüel tarihçinin “sınırlı bir tarihsel odaklanma ve özgüllükle, tarih sahasının dar kesitlerini gün yüzüne çıkarmaya” çalıştığıydı (9). Böylesi bir ortamda *longue durée* herhangi bir şekilde kendini belli etse bile, buna derin bir şüphe eşlik ediyordu.

Son yıllarda bu durumun değiştiğini görüyorum ve muhtemelen *longue durée* artık Google’da daha sık aranıyor. 2014 yılında Jo Guldi ve David Armitage, *Tarih Manifestosu*’nda tarihyazımında “uzun dönemli düşünmeye” geri dönülmesi gerektiğini savundular. Manifesto, 1975’ten bu yana tarih çalışmalarında görülen ve çoğu “beş ila elli yıllık zaman dilimlerini” temel alan “kısa dönemciliğe” keskin bir eleştiri getiriyordu (2014: 7). Yazarlar, yakın tarihli birçok çalışmada da gördükleri “*longue duree*’nin geri dönüşü”nden duydukları memnuniyeti ifade ediyorlardı (8). Tarihin birçok farklı alanında yapılan son çalışmalar da tarihçi Fer-

nand Braudel'in 1958'de teorileştirdiği *longue durée*'ye (on-yıllar, yüzyıllar, hatta binyıllar) ilginin yeniden arttığını göstermektedir. Guldi ve Armitage, *longue durée*'nin geri dönüşünden bahsedilebilecekse, bunun “yeni hedeflerle yeni bir kılıkta” (118) olacağını ve yöntem sorunlarını da beraberinde getireceğini iddia ediyorlar. Bu sorunlardan biri olan, *longue durée*'nin düşünce tarihindeki işlevi de bu kitabın ele aldığı konuların başında geliyor.

1. Teleskoplar ve Mikroskoplar

Armitage 2012'de yayımlanan bir makalesinde, tarihçiler arasında “mikroskobun yerine teleskopun daha fazla tercih edilen bir inceleme aracı hâline geldiğine” dair gözlemini aktarır (Armitage 2012: 493). Mikroskop 1970'lerden bu yana yayımlanan pek çok “mikro tarih” çalışmasında belirleyici olmuşsa da tarihsel teleskobun temsilcileri giderek daha açık bir şekilde kendilerini göstermektedirler. Büyük tarih, olabilecek en büyük teleskopla donatılmış bir şekilde ortaya çıkar ve *longue durée*'lerin en uzununu olan 13,8 milyar yıl ya da evrenin kendi zaman aralığı üzerine kuruludur. David Christian'ın *Maps of Time* (2011) adlı eserinde belirttiği gibi, büyük tarih disiplinlerarası doğası itibarıyla daha önceki dünya tarihi girişimlerinden farklıdır: “geçmiş fizik, astronomi, jeoloji, biyoloji ve insanlık tarihi üzerinden inceler” (Christian 2011: xxiv). Christian büyük tarih metodolojisini, evrenin kökenlerini betimlerken kozmolojik zaman ölçeğini de dâhil ederek “geçmiş tüm zaman ölçeklerinde bakmak” (1) olarak tanımlar. Büyük tarih anlatısında, “insanoğlu ilk kez biricik bir tür olarak karşımıza çıkar ve ulusal ya da uygarlık perspektifleri ancak böyle bir incelemenin çok geç dönemlerinde belirginlik kazanır” (xxv). Büyük tarihin kudretli teleskopu böylece “kendiliğinden küresel nitelikte” bir tarihsel imge üretir (xxv).

Tarihin bir diğer dalı olan derin zaman, büyük tarihe kıyasla hem daha az disiplinlerarasıdır hem de daha kısıtlı bir kapsayıcılığa sahiptir. Derin zaman, 18. yüzyıl jeoloğu James Hutton'un çalışmalarından ilham alınan "jeolojik zaman"ın üzerine eğilir. Derin zamanın ölçeği kabaca 4,55 milyar yıl, başka bir ifadeyle Yerküre'nin yaşıdır; Henry Gee'nin *In Search of Deep Time*'ı (2001) gibi çalışmalar, yeryüzündeki yaşamın yeni bir tarihini ayrıntılandırmak için "fosil kayıtlarının ötesini" incelemeye odaklanırlar. Küresel ısınma ve iklim değişikliğine ilişkin kaygılar, *antroposen* (insan çağı) olarak adlandırılan, *longue durée* ölçeğinde başka bir zaman diliminin gündeme gelmesine neden olmuştur. Antroposen, insanların öncelikle insan kaynaklı iklim değişikliğiyle Yerküre üzerinde önemli bir etki bıraktıkları zaman ölçeğini belirtmek için jeolojik zamanın bir evresi olarak ileri sürülmüştür. Bu çağ, tanımıyla birçok disiplinden bilim insanının ve akademisyenin ilgisini bir fikir olarak antroposene yönlendirmişse de Jeremy Davies'in *The Birth of the Anthropocene* (2016) adlı kitabında açıkça ortaya koyduğu gibi, bu ilgi tanımının bulanıklaşması sonucunu da doğurmuştur. Antroposen çağının başlangıcı konusunda önemli ihtilaflar söz konusudur: Yaklaşık 10.000 yıl önce tarımın ortaya çıkışı önerildiği gibi, 18. yüzyılın sonlarında buhar makinesinin icadı – ve Sanayi Devrimi'nin başlangıcı– da önerilmiştir. Bir başka başlangıç noktası olarak da sanayi kirliliğinin arttığı, plastik kullanımının yaygınlaştığı ve küresel nüfusun arttığı 1950 yılı gösterilmektedir fakat bu şekilde tanımlanan antroposen, uzun bir zaman dilimi (*longue durée*) oluşturamayacak denli kısa bir dönemdir.

Derin tarih olarak bilinen tarih tarzı ise, büyük tarih aygıtının kozmolojik gücüne sahip olmayan bir teleskop kullanıyor olsa da çok uzun bir geçmişe bakar. Derin tarih, diğer alanların yanı sıra antropoloji, arkeoloji, genetik ve dilbilim disiplinlerinden yararlanarak insan türünün uzak geçmişini araştırır. Daniel Lord Smail'in *On Deep History and*